

Değerin Biçimi, İktisat ve Hattâ Felsefe Üzerine: M. Ayhan'a Yeni Bir Not

ÜSLÛP, POLEMİK VE BİLİMSSEL TARTIŞMA

M. Ayhan'ın bana ve öbür eleştirilere verdiği cevabın başlarında «Çelişki üstüne»nin üslûbundan «aşırı iddialı bir dil kullandığımı kabul etmek zorundayım» diyerek söz etmesi beni sevindirdi. Bir yazarın, hatalarını polemiklerle gizlemeye çalışmasının, ne kendisi, ne de tartışılan konu için yararlı olmadığını düşünüyordum. Ne var ki, bu sevincim uzun sürmedi; cevabın geri kalan kısmının esas çalışmanın üslûbunu mumla arattığını hayretle gördüm. Bu durumda, yazıma üslûpla ilgili birkaç söz söyleyerek başlamayı tercih ettim.

Artık bilimsel tartışmanın kendine özgü kurallarını mahalle kavgalarının kurallarından ayırdetmemiz zamanı geldi sanıyorum. Mahalle kavgalarında, en çok küfrü en yüksek sesle edebilenin galip geldiği genellikle kabul edilir. Bilimsel tartışmada durum biraz farklı olsa gerek. Tartışma, tartışanların kişilikleri, zekâ düzeyleri ya da gözlerinin rengi işin içine karıştırılmaksızın, konu ile ilgili olarak getirdikleri fikir ve öneriler üzerinde yapılır. Tartışılan alanın «bilim» olma niteliği arttıkça, polemik de azalır: örneğin şair ve edebiyatçılar arasında sık sık raslanan polemiklere nükleer fizikte ya da topolojide pek raslanmaz. Bunu sağlayan şey, bilimsel çalışmada getirilen önerilerin doğru olup olmadıklarının yorumu gerek kalmaksızın anlaşılabilmesidir.

Doğrusu M. Ayhan'ın bana verdiği cevabın yukarıda değinilen bilimsel tartışma sınırları içinde kaldığını iddia edebilmek çok güç. Verilen örnekte «A.S. Akat'ın da bir ceket terzisi olduğunu» (s. 9-10) varsaymakla amaçlanan şey, bilimsel bir öneriye mantıkî kanıt getirmekten çok tartışmanın öbür ucundaki kişiyi küçültmek, hafife aldığını vurgulamak. Bu şekilde, mantıkî (bilimsel) olarak yapılamayan ispata fazla gerekçe kalmaması bekleniyor.

Aynı yöntem, benim «değerin eşdeğer biçimini, dolayısıyla *Kapital*'i ve dolayısıyla Marx'ı hiç anlamamış olduğum(.)» (s. 10) söylenerek tekrar ediliyor: okur da benim Marx'ı bilmediğim kanısı uyandırılırsa, o zaman M. Ayhan'la ilgili olarak söylediklerimin de yanlış olduğu **kendiliğinden** ortaya çıkacak. Bu tür örnekleri artırmak mümkün. M. Ayhan, değer nisbî ve eşdeğer biçimi ile ilgili olarak benim önerilerimi çürütmeyi deneyecek yerde, hafife alıp alay ederek ve bilgisizliğimden dem vurarak kendini haklı çıkartmaya çalışıyor. Sonuç polemiktir, bilimsel tartışma değil.

DEĞERİN EŞDEĞER BİÇİMİ

Mübadele değerinin nisbî ve eşdeğer biçimlerinin bir ölçü birimi (**numéraire**) sorunsalı içinde anlaşılması gerektiğini yeterince açık bir şekilde anlattığımı sanıyordum. Bunu yaparken, Marx'ın üslûbunun ne kadar zor olduğunu da bildiğimden, okuru mümkün olduğu kadar Marx'dan alıntılarla boğmamaya, sorununu bugünün diliyle yazmayı denedim. Bu kez Marx'dan iki alıntı yapmak istiyorum.

Tartışma konusu olan *Kapital*'in Üçüncü kesiminde, «değerin eşdeğer biçimi» adlı bir bölüm var. Burada, Marx, bir ölçme olayında ölçü birimi ile ölçülen arasındaki ilişkiyi de çok iyi anlatan bir örnek veriyor.

«Hiçbir meta, kendisi ile eşdeğerlik ilişkisine giremeyeceği ve böylece kendi maddi biçimini kendi değerinin ifadesi haline getiremeyeceği için, her metanın eşdeğer olarak bir başka meta seçmesi ve onun kullanım değerini, yani maddi biçimini, kendi değer biçimi olarak kabul etmesi gerekir. Metalara, maddi nesnelere, yani kullanım değerleri olarak uygulayacağımız bir ölçü örneği ile bu konuyu daha açık hale getirelim. Bir kesme

şeker cisim olduğu için ağırdır ve bu nedenle bir ağırlığı vardır: ama biz bu ağırlığı ne görebiliriz, ne de ona dokunabiliriz. Bu durumda, ağırlıkları önceden saptanan çeşitli demir parçaları alırız. Demir de, demir olarak bir kesme şekerden daha fazla ağırlığın görünüş biçimi değildir. Ne var ki, şekerin şu kadar ağırlığı olduğunu ifade etmek için, onunla demir arasında bir ağırlık ilişkisi kurarız. Bu ilişkide demir, ağırlıktan başka hiç bir şey temsil etmeyen bir cisim olarak iş görür. Bu nedenle, belli bir nicelikte demir, şekerin ağırlığının ölçülmesine yarar ve kesme şeker ile ilişkisinde, ağırlığın somutlaşmasını, ağırlığın ortaya çıkış biçimini temsil eder. Demir, bu rolü, ancak bu ilişki içersinde, ağırlığı belirlenecek şekerin ya da herhangi bir cismin demir ile girmiş olduğu ilişki içersinde oynar. Her ikisi de ağırlık olmasaydı, bu ilişki içine giremezlerdi ve biri diğerinin ağırlık ifadesi olarak işe yarayamazdı. Her ikisini de teraziye koyduğumuz zaman ağırlık olarak her ikisinin de aynı olduğunu ve bunun için de belirli oranlarda alındıkları zaman aynı ağırlıkta olduklarını gerçekten görürüz. Nasıl demir maddesi bir ağırlık ölçüsü olarak şekerle ilişkisinde yalnız ağırlığı temsil ederse, bizim değer ifademizde de ceket maddi nesnesi, keten bezi karşısında yalnızca değeri temsil eder»¹ (K. s. 78-79).

Her ölçme olayında, bir ölçü birimi tanımlamak zorundayız; bu ölçü birimi ise kendi kendini ölçemez. Ölçü birimi, ancak tanımlanan ölçü ilişkisinde, ölçülecek nesnelere ölçülebilir. Marx'ın eşdeğer biçimi anlatmak için M. Ayhan'ın vermekte ısrar ettiği terzi-dokumacı örneği yerine, **numéraire** sorununu çok iyi bildiğini gösteren ve benim söylediklerimi destekleyen bir örnek vermesini nasıl yorumlayacağız acaba?

Nitekim, iki metalı modeldeki değer eşdeğer biçiminin, daha genel olan para biçiminin ilk şekli olduğunu Marx iki paragraf altta söylüyor da:

«Bunun için, eşdeğer biçimin bu karışık niteliği, bu biçim tamamen gelişip para biçiminde onların karşısına çıkana ka-

dar burjuva ekonomi politikçilerinin dik-katlerinden kaçıyor. Bundan sonra da, altın ve gümüşün gizemli niteliğini, bunların yerine daha az gözkaştıran metalleri koyarak ve şu ya da bu zamanda eşdeğer rolü oynamış her türlü metayı tam bir gönül rahatlığı ile sayıp döke-rek açıklamaya çalışıyorlar. 20 yarda keten bezi = 1 ceket gibi çok basit bir değer ifadesinin eşdeğer bilmesinin çözümünü zaten içinde taşıdığını bunlar akıllarının ucuna bile getirmiyorlar» (K. s. 79-80).

Belki de Marx'ın burjuva ekonomi politikçilerine bu kadar haşın davranmaması gerekirdi. O bunları yazdıktan yüzyıl sonra, üstelik onun iktisadını çok iyi bilme iddiasında olanlar arasından, değil bilimcenin çözümü, burjuva iktisatçıları kadar olsun bilimcenin ne olduğunu anlamayanlar çıkabiliyor.

Bu alıntıların değer biçimi tartışmasını sona erdireceğini umuyorum. Ancak, M. Ayhan'ın sorduğu bir soru daha var ki ona da cevap getirmem gerekli: Marx, neden bu ilişkiyi (M. Ayhan çelişki diyor, halbuki Marx'ın ilişki dediği çok açık) karşılıklı dıştalan ve antagonist olarak tanımlıyor? Ölçme ilişkisinde sadece iki nesne varsa (örnekte iki meta), bunlardan birinin mutlaka ölçü birimi (eşdeğer biçim) ötekine ise ölçülen (nisbî biçim) olması gerekir. Buna göre, ilişkinin iki ucu olan ölçen ve ölçülen gerçekten birbirini dıştalar ve karşıt: iki uçta da ölçen (ya da ölçülen) olamaz. Zaten Marx da antagonist demiyor, «değer ifadesinin biçiminin karşıt uçları (opposed extremes)» diyor².

Akla şöyle bir soru geliyor: M. Ayhan, acaba alıntıyı yaptığı bölümü hiç okumadı mı ki Marx'ın yukarıdaki sözlerini atladı? Sanmam. Hele, yazdıkları eleştirildikten sonra bir yazar mutlaka ana metne geri dönüp, eleştirilerin ışığında tekrar okur. Bu durumda ise, eleştirilerin haklı olduğunu görmemesi imkânsız. Şu halde, bende M. Ayhan'ın Marx'ın metnini bileterek çarptığı kanısı haklı olarak uyanıyor.

NEYİ TARTIŞIYORUZ: İKTİSAT VE FELSEFE

M. Ayhan'a yazdığım notta, «feylozofların işine karışmaktan korkarım ben» demiştim. Bu sözün altında yatan gerçek eleştiriyi anlamamış olacak ki, M. Ayhan da bu sözümü cava-

bının başına kullanıyor (s. 9). Şimdi de, bu korkuyu biraz açıklamak istiyorum. M. Ayhan'la olan tartışmamız, yüzeyden bakılınca, «değerin biçimi» üstüne teknik bir anlaşmazlık gibi duruyor. Bence anlaşmazlık daha derinde, çünkü M. Ayhan'ın değer biçimine yaklaşımları, çelişki kavramına yani felsefeye yaklaşımının bir parçası. Benim de esas karşı çıktığım sözkonusu felsefe anlayışı ve bu anlayışın maddeci bilim açısından sonuçları. M. Ayhan ve benzerlerinin savundukları «felsefe»nin idealizmden kopmamış ve bu yöntemlerde ısrar ettiği sürece hiçbir zaman da kopamayacak olduğunu düşünüyorum. Dünyayı anlama ve dönüştürme görevini yükümlenen devrimci hareketin başarıya ulaşabilmesi ancak ve ancak tüm idealizm kalıntılarından temizlenmiş gerçek bir maddeci tarih (ve toplum) anlayışı ile mümkün olacaktır. Bu şekilde, korkumun nesnel koşulları da belirleniyor: ne kadar iyi niyetli ya da «sosyalist» olurlarsa olsunlar, idealizmden kaynaklanan düşünce biçimleri işçi sınıfı hareketi için her zaman zararlı sonuçlar doğuracaklardır.

Yukarıda söylenenlere açıklık getirmek için, matematikle felsefe arasında bir analogi kurup, matematik-fizik ilişkisini felsefe-iktisat ilişkisini aydınlatmak için kullanacağım. Bu şekilde, felsefenin alanı ya da tanımı gibi çetrefil konulardan da uzak durmaya çalışacağım (aslında ortaçağ kimyasının flojistiği gibi bir şey felsefe; bir türlü tanımlanamıyor ama hangi taşı kaldırsak altında bir feylozof var).

Çağdaş matematiğin sadece düşünce sürecinde varlıklarını sürdürebilen soyut yapılarla (uzaylar) uğraştığı biliniyor. Bu durumda, matematikçi ile üç-boyutlu uzay ile sınırlanmış değil, beş, on, hattâ yüz milyon boyutlu bir uzayı tanımlayabiliyor. Üstelik bir dizi ilişki (fonksiyon) aracılığı ile bu uzayları bükmesi, tersyüz etmesi ya da daha az ya da çok-boyutlu başka uzaylara dönüştürmesi mümkün. Velhasıl, matematikçinin pratiğinde, bu uzaylar neredeyse somut birer varlıkmiş-

casına davranışları izlenebilen şeyler. Gelgelim, hiçbir matematikçinin, düşünce sürecinde çok-boyutlu uzaylar üretebildiği için bunların gerçek dünyada da var olduklarına, yani 80 ya da 2500 boyutlu bir gerçek uzayın varlığına inanması sözkonusu değil. O, seksen boyutlu bir matematiksel uzayın ne anlama geldiğini çok iyi biliyor: somut (üç-boyutlu) bir olayın seksen etken tarafından belirlenmesi halinde, belirleyici etkenlerdeki değişmelerin olayın tümünü nasıl değiştirdiğinin incelenmesi. Böyle olunca da, somut olayı inceleyen fizikçi ile sonsuz polemiklere girmiyor; ele alınan olay üç-boyutlu bir cisim mi yoksa seksen-boyutlu bir cisim mi diye.

Ne yazık ki iktisatçı fizikçi kadar şanslı değil. Karşısında gene soyut düşüncenin kuralları ile ilgilenen biri var, ama bir türlü soyut düşüncenin kurallarını somutun kurallarından ayırdetmeyi öğrenememiş. M. Ayhan'ın «uzlaşmaz çelişkisi» bence çok iyi bir örnek. Gerçekten, düşünce sürecinde iki ucu birbirini dışlayan ve antagonist olan bir ilişki kategorisi üretmek mümkün olabilir. Önemli olan, bu sonucu ortaya çıkaracak varsayımları dikkatle seçmemiz ve mantık yanlışı yapmamamızdır. Ancak, buradan hareketle, somut toplumda bazı ilişkilerin **mutlaka** uzlaşmaz olacağına ulaşmak imkânsızdır. Bunu iddia ettiğimiz zaman, dolaylı da olsa, maddenin düşünce tarafından belirlendiğini kabul etmiş oluruz. Bol bol maddeden, maddecilikten söz etmemiz bu durumu değiştirmez, dünyada seksen-boyutlu cisim arayan matematikçiden farkımız kalmaz.

İster iktisatçı olsun, ister sosyolog ya da antropolog, maddeci tarih (ve toplum) bilimi ile uğraşan herkesi felsefe ile bilimimiz arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmeye çağırarak istiyorum. Gerçek maddeci felsefeyi kurmak istiyorsak, hareket noktamız maddeci bilim olmalı. Felsefe, feylozofların eline bırakılmayacak kadar zor ve önemli bir şey bence.

¹ Paragraf sonunda sözü edilen ceket, Marx'ın bölüm başından itibaren eşdeğer biçim olarak aldığı metadır: «ceket eşdeğer görevindedir, yada eşdeğer biçiminde görülür» (K.s. 71).

² Not'umda bu hususu gözden kaçırmışım; A. Bil-

gi tercümesi *Kapital*'de de antagonist denmiyor, «karşıt uçlar» deniyor. M. Ayhan, işine böylesi geldiğinden olacak, masumca bir değişiklik yapıp bunu «antagonist» diye düzeltmiş.